

Kovara Kurdi nameyê ya Navnetewî
Uluslararası Kurdi name Dergisi
International Journal of Kurdi name

Uluslararası Kurdi name Dergisi
Sayı: 1 Kasım 2019

International Journal of Kurdi name
Issue: 1 November 2019

ZIMANÊ KURDÎ, MALBAT Û ZARÊN WÎ

KURDISH LANGUAGE, ITS FAMILY AND DIALECTS

Hewa Salam KHALID*

Kurte

Zimanê Kurdî yek ji zimanên Îranî ye, ku ser bi malbata Hînd û Ewropî ye. Lewma hevbeşiyên zehf di navbera Kurdî û zimanên din ên Îranî de hene. Ev wekyekî û nêzikiya navbera hinek zimanên dinê, bûye hokara destnîşankirina malbatên zimanan. Lê belê, dema yek dibêje Kurdî, dîsa ne xuya ye, ku mebesta wê kîjan zarê Kurdî ye. Çimkî zimanê Kurdî, zimanekî ne-sitandard bûye û ji çar şaxên sereke pêk tê. Ew şax jî bi zarên binavkirin. Ji vî aliyê valatiyê mezîna heye û bandora wê valatiyê jî li ser tevahiya Kurdi name çêbûye. Zimanê Kurdî grêdayî nasnameya gelê Kurd e. Lewma neteweyên dagîrker û hukimdarên axa Kurdi name, ji bo têkbirina Kurdî hewl didin, heta bikaribin nasnameya Kurdi name jî têk bibin. Vê pîrosêsa esîmilasyonê, li gelek cihên Kurdi name bandoreke mezîna çêkiriye. Minak, li bakurê Kurdi name jimara Kurdî axêvan kêm bûye û zimanê Tirkî di gelek warên cuda de cihê Kurdî girtiye. Ji ber wê yekê, em wek zimannasek Kurdî dimeyîzin û hewla ronîkirina rastiyên zimanewanî didin. Di wê gotarê de, em behsa malbata zimanê Kurdî, zarên zimanê Kurdî û têgehiştina di navbera wan zaran de dikin û şîroveya rewşa heya dikin. Ew jî bi palpiştîya çavkaniyên heya û belavkirina formên rapirsî di Zanîngeha Koya de. Li gorî bersivên xwendekaran ku temena wan di navbera 18-30 salî de ye, me li Başurê Kurdi name ji bo têgehiştina di navbera zarên Kurdî de modêlek ava kiriye.

Kilîle peyv: Zimanê Kurdî, Kurdi name Bakurî, Kurdi name Navendî, Kurdi name Bşûrî, Goranî ‘Zazakî, Hewramî’.

Abstract

Kurdish belongs to an Iranian language group within Indo-European language family. So, there are many similarities between Kurdish and other Iranian languages. Language families were founded because of such similarities between various languages. Kurdish is also a vague term due to the fact that Kurdish is unstandardized language, and it has four dialects. In this arena, there is a huge gap and it has had significant effects on Kurds in general. Kurdish language is very linked with Kurdish identity on the same time. So, the invaders of Kurdi name work hard to deform Kurdish, then destroy Kurdish identity. The assimilation process affected many areas of Kurdi name intensively, for example; the number of Kurdish speakers has decreased significantly in Northern

* Mamoste, Beşa Zimanê Kurdî, Zanîngeha Koya, Herêma Kurdi name, Iraq, hewa.salam@koyauniversity.org.

Kurdistan, and Turkish language has taken its place. Thus, we as a linguist try to clarify the Kurdish language situation linguistically. In this study, we discuss Kurdish language family, Kurdish dialects, understanding between Kurdish dialects, and analyzing the current situation. This would be done by using various sources and publishing questionnaire in Koya University. With support of the responses of students who's between 18-30 years old, we have designed a model for understanding between Kurdish dialects in Southern Kurdistan.

Key words; Kurdish Language, Northern Kurdish, Central Kurdish, Southern Kurdish, Gorani 'Zazaki, Hawrami'

Destpêk

Herwekî nêzîkî û xizmayetî di navbera mirovan de heye, herwisa nêzîkî di navbera zimanan de jî heye (Chambers & Trudgill, 2004). Dema ku zimanewan lê nihêrt, wan dît, ku hinek ziman pir dişibin hev. Di heman demê de, gelek ziman hene, ku ne nêzî hev in. Bi vî avayî, vekolîn li ser peywendiyên zimanan dest pê kir û zimanên nêzîkî hev li malbatekî de hatin komkirin. Ew nêzîkî jî ne ji xwe re yan bi hokara wergirtina peyvan e. Belkî hokar kok û bingeha wan e (Baldi & Cuzzolin, 2015: 820). Di serdema niha de gelek malbatên zimanan hene, zimanê Kurdî jî, ku mijara vekolîna me ye, dikeve nav malbata herî mezin a zimanan. Malbata zimanê Kurdî wekî malbata zimanên Hînd û Ewropî tê nasîn (Ethnologue, 2019). Ji bo zanîna rastî û dirustî polînkirina zimanê Kurdî di nav malbata zimanên Hînd û Ewropî û kom-zimanên Îranî de, me berhevkirineke destpêkî di navbera zimanên Kurdî, Farsî, Hîndî, Îngilîzî wekî zimanên eynî malbat û her du zimanên Erebi û Tirkî, wekî zimanên cîran kiriye.

Herwiha, zimanê Kurdî bi xwe jî li çend zaran¹ dabeş dibe, ku em li vir şîroveya peywendiyên navbera van zaran dikin. Bi giştî, çar zarên zimanê Kurdî hene (Heme Xurşîd, 2008; Khalid, 2015); Kurdiya Bakurî 'Kurmancî', Kurdiya Navendî 'Sorani', Kurdiya Başûrî û Zazakî-Goranî. Têgehiştina di navbera wan de cuda ye. Ew jî girêdayî çend hokarên zimanewanî û ne-zimanewanî ye. Lewma, polkirina ziman û zarên Kurdî cuda ne. Kêmbûna axaftina bi kurdî li gelek cihan de û bi taybet li bakurê Kurdistanê (Opengin, 2011: 136-160), têgehiştina navbera zarên Kurdî kêmtir jî kiriye. Ji bo ku ziman û zar û peywendiya navbera wan ronî bibe, me mînak ji zimanên din jî girtine.

Ji bo zanîna rola zarên Kurdî di Kurdistanê de û çawaniya dabeşbûna wan, me gelek çavkanî berhev kiriye û têgehiştina xwe ji bo wan zaran xistiye ber dest. Herwiha, devokên sereke hatine destnîşankirin. Di dawiyê vekolînê de, pîrsa elifbayên zimanê Kurdî hatiye gengeşekirin. Çimkî, ew jî gelek caran wekî berbesta sereke li ber devê nêzîkbûna zarên Kurdî derdikeve.

Di vê vekolînê de, ji bilî nasandina malbat, zar û elifbayên Kurdî, pirseke me ya sereke heye; Gelo têgehiştina navbera zarên Kurdî li herêma Kurdistanê çawa ye? Ev pîrs di tevahiya Kurdistanê de wek yek e, yan di herêmekê ji bo herêmeke din diguhere? Ji bo bersiva van pîrsan, çavkanî hatine komkirin û sed (100) formên rapirsî li Zanîngeha Koya hatine belavkirin.

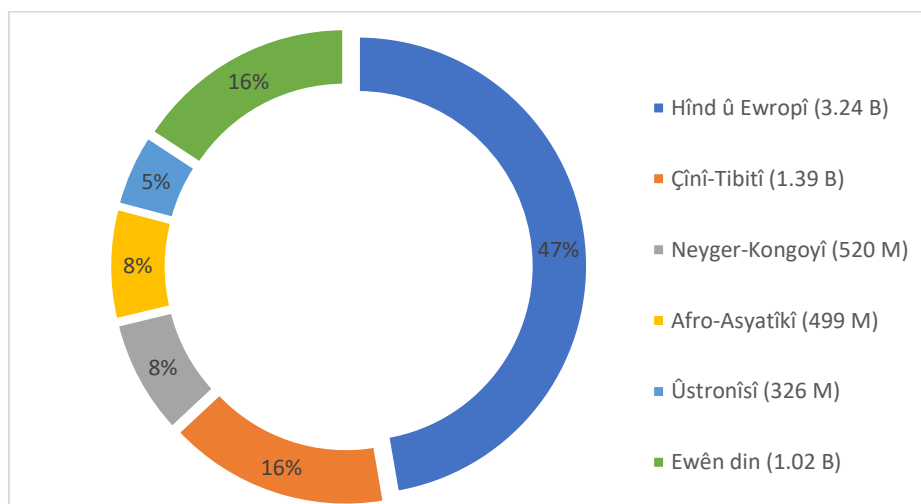
¹ Di Kurdiya Bakurî de gelek caran peyva 'zarave' ji bo 'zar' tê bikaranîn. Lê ew peyv bi temamî xelet e. Zarave yan 'zarawe' bi Îngilîzî beramberî "expression" bi Erebi beramberî "المصطلح" tê. Şayenî gotinê ye, eynî tevlihevî di nav zimanewanên berê yê Kurdistanê Başur de jî hebû, lê piştî vekolînên etimolojî, êdî herkes van derbirinan rast bi kar tîne. Ev pîrsgirêk dibe ku ji nêzîkbûna van peyvan derketibe.

Armanca me li belavkirina formên rapirsiyê, zanîna rêjeya têgehiştinê ye di navbera axêwerên zarên cuda li Herêma Kurdistanê - Zanîngeha Koya. Çimkî, ew encam dibe bingeheke baş ji bo tevahiya Kurdistanê jî. Ji bo zanîna têgehiştinê di navbera zarên Kurdî de, me sê ast diyar kiriye; ‘zêhf’ ji bo têgehiştina berfireh di navbera axêweran, ‘navîn’ ji bo têgehiştineke navîn û hebûna hinek pirsgirêk di dema axaftinê de, ‘kêm’ ji bo têgehiştineke lawaz û negehiştina mebesta axêwerî bi ronî.

Malbatên zimanan û koka zimanê Kurdî

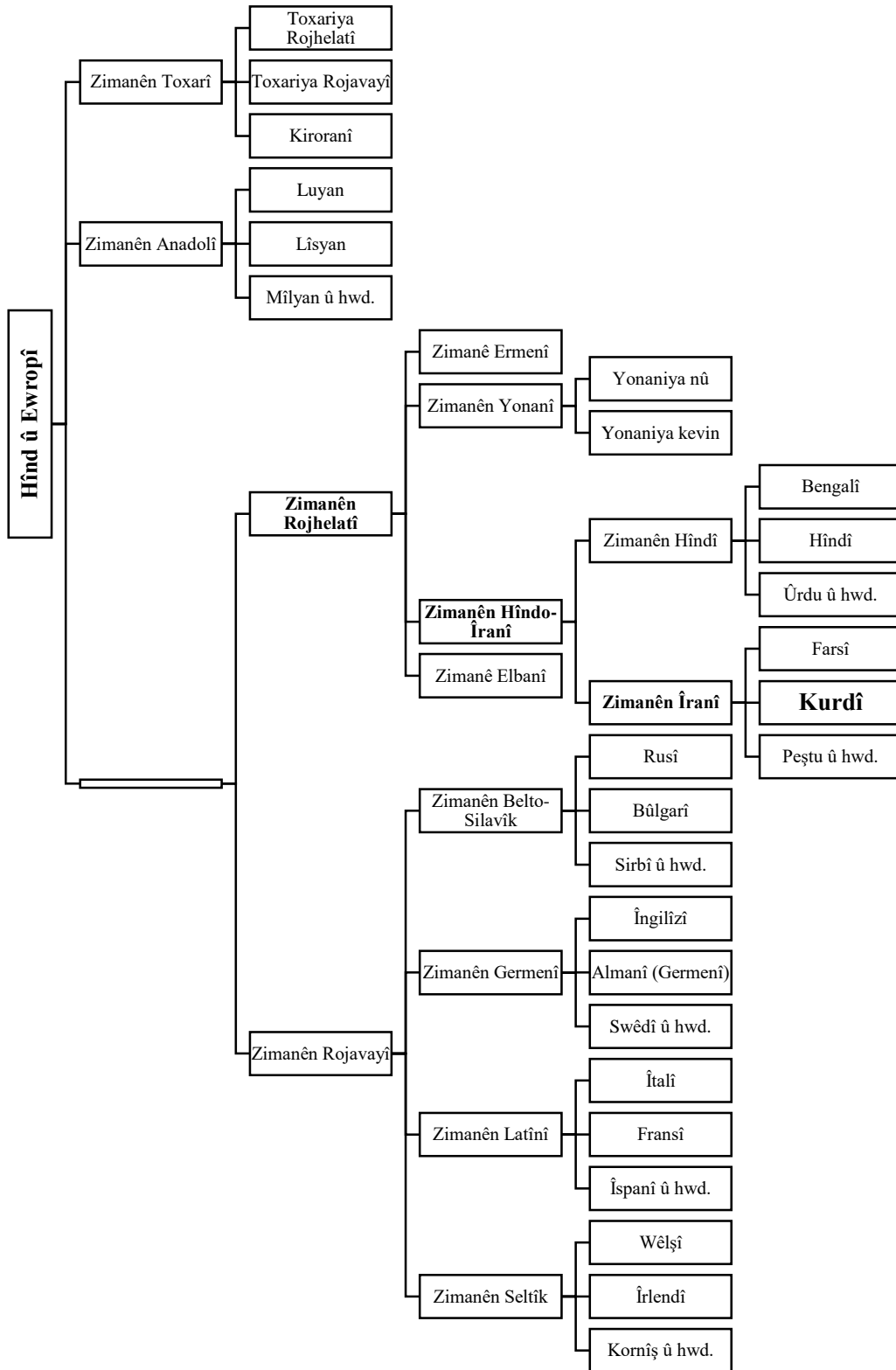
Li gorî ‘ethnologue’ê, îro 7111 ziman li dinê hene (Ethnologue, 2019). Gelek ji wan zimanan jî hevbeşî di navbera wan de heye. Dema ku zimanewan li hevbeşiyên navbera zimanan nihêrtin û dîroka wan berhev kirin, têgehiştin ku bingeha hinek zimanan yek e. Ev yekbûn wekî “malbata zimanî” hat binavkirin. Ev malbatên zimanan têrmeke zimanewanî ye. Di nav xwe de jî, şax û popên van malbatên zimanî hene (Baldi & Cuzzolin, 2015: 820-821). Ji bo dîtina malbatên sereke, li hêlkariya jimare (1) binêre:

Hêlkariya 1: Malbatên sereke li gorî jimara axêwerên wan (Ethnologue, 2019).

Malbata zimanî ya Hînd û Ewropî mezintirîn malbata zimanî ye, ku Kurdî jî yek ji zimanên vê malbatê ye (Baldi & Cuzzolin, 2015: 823; Ethnologue, 2019). Piştî malbata zimanên Hînd û Ewropî, malbata Çînî-Tibitî tê, ku zimanê Mandarîn yek ji wan e. Mandarîn, ku zimanê fermî yê Çînê ye, mezintirîn zimanê cîhanê ye û zêdetirîn mirov vî zimanî wekî zimanê dayikê bi kar tînin (Ethnologue, 2019). Malbata Hînd û Ewropî di nav xwe de ji bo du şaxên sereke ‘kom-zimanên Rojhelatî û kom-zimanên Rojavayî’ dabeş dibe (Ismail, 1977). Herwiha, zimanên Anadolî, ku akinciyên resen ên axa Anadolîya Navîn û rojavayê wê bûne (Baldi & Cuzzolin, 2015: 824) û zimanên Tuxarî, di navenda Asya de, her beşekî vê malbatê bûn (Ethnologue, 2019). Ji bo zanyariyên zêdetir li hêlkariya duyem binêre:

Hêlkariya 2: Malbata zimanên Hînd û Ewropî (Bouckaert û hevalên wî., 2012) û zimanên sereke di nav Hînd û Ewropî de.

Her wek di vê hêlkariyê de xuya dibe, her du kom-zimanên Toxarî û Anadolî êdî nemane û wekî zimanên mirî tên hesabandin. Tenê hinek destnivîs ji van du zimanan mane.

Di nav malbata Hînd û Ewropî de, zimanê Kurdî dikeve nav kom-zimanên Îranî. Ji ber vê yekê ye ku Kurdî, Farsî, Peştû û Belûcî û zimanên Îranîyên din zêde dişibin hev. Gelek hevbeşî di navbera Kurdî û Hîndî de jî heye, lê ne bi qasî Kurdî û zimanên Îranî ye. Hevbeşiya Kurdî ligel zimanên din ên Hînd û Ewropî, ku ne li kom-zimanên Hînd û Îranî de ne kêmîr e.

Her çawa be, hevbeşî di nav zimanên eynî malbatê de zêdetir e bi berawird bi zimanên derveyê malbatê. Eger çî di serdema niha de gelek wekyekî di navbera Kurdî û zimanên wek Tirkî û Erebi çêbûye, lê ew wekyekî ne xwerû ne. Çimkî koka zimanên Kurdî, Tirkî û Erebi ne yek e (Ismail, 1977; Ethnologue, 2019).

Ji bo ku mebesta me ronîtir be, me deh (10) peyvên Kurdî di ferhengê de îna û wergerand ji bo çend zimanan, me dît ku peyv nêzî zimanê Farsî ne, Hîndî jî hinek dişibe Kurdî. Lê Îngilîzî durtir bûye û her yek li Tirkî û Erebi zehf dûr in. Ev jî wek mêtoda berawirdkariyê ji aliyê zimanewanan bi kar tê, bi mebesta destketina zanyariyên seretayî û ezmûnkirina dengsazî û peyvsaziya zimanên destnîşan kirî (Baldi & Cuzzolin, 2015: 821). Binêre xişteya yekem:

Xişteya 1: Peyvên Kurdî di çend zimanên din de.

Kurdiya Bakurî	Farsî	Hîndî	Îngilîzî	Tirkî	Erebî
av	آب ab	पानी panî	water	su	ماء ma'
du	دو du	दो do	two	iki	اثنان îsnan
dar	درخت dirext	पेड़ pêd	tree	ağaç	شجرة şecere
kirin	کردن kerden	करना karana	do	yapmak	فعل Fê'l
çiya	کوه kûh	पहाड़ pahad	mountain	dağ	جبل cebel
ez, min	من men	मैं mein	I	ben	أنا ena
bira	برادر berader	भाई bihayî	brother	erkek kardeş	شقيق şeqîq
na	نه ne	नहीं nehîn	no	Hayır	لا la
duh	دیروز dîruz	बिता कल bîta kal	yesterday	dün	الامس el-emis
derî	در der	द्वार divar	door	kapı	باب bab

Ew zimanên ku di eynî malbatê de ne, ne tenê ji aliyê peyvsazî, belku ji aliyên din jî nêzî hev in. Li xiştêya duyem, em cînavên sê zimanan (Kurdî, Farsî, Îngilîzî) didin ber hev:

Xiştêya 2: Danberheva cînavên zimanê Kurdî, Farsî û Îngilîzî

Kurdiya Bakurî	Farsî	Îngilîzî
ez/ min	men - من	I/ my
tu/ te	tu - تو	you/ your
ew/ wî, wê	āo - او	she, he, it/ he, his, its
em/ me	ma - ما	we/ our
hûn/ we	şuma - شما	you/ your
ew/ wan	anha - انها	they/ their

Bi giştî dikarin bêjin, destnîşankirina Kurdî û zimanê din jî di nav vê malbatê de, piştî vekolînên xurt û ekadêmîk bûye. Ew mînakên me dan, tenê ji bo ronîkirina xizmayetiya di navbera zimanan de bû. Herwiha, nêzîkiya dengsazî û peyvsaziya Kurdî û Farsî jî pêgira vê rastiyê ye.

1. Zarên zimanê Kurdî

Zar, bi Îngilîzî ‘dialect’ bi Erebi “اللهجة el-lehce”, di zimanê Kurdî de ji bo şêwazên cuda yê eynî zimanî tê bikaranîn. Ewên ku li zimanê Kurdî vekolîne, nerîna xwe seba vî zimanî li gorî têgehiştina xwe nîşan dane. Hinek ji wan gelek serketî bûne û karîne şîroveya peywendiyên navbera zarên Kurdî bikin, hinekan jî şîroveyên şaş kirine. Bo nimûne; jimareke zêde ya Rojhelatnasan, zarê Zazakî-Goranî dixin derveyê Kurdî (Hassanpour, 1993: 120; Khalid, 2013: 35-36).

Em dîsa şîroveya dabeşkirinan dubare nakin, lê derbarê pirsgirêka sereke ya cudakirina Goranî-Zazakî ji Kurdî, em mînakên zimanên din bi Kurdî berawird dikin. Gelek ji rojhelatnasan nerîna xwe bi têgehiştina navbera zarê Goranî-Zazakî digel zarên din ve girê didin. Em jî dipirsin gelo wan çavdêriya minakên zimanên din kiriye? Gelo bingeha cudahî di navbera ziman û zaran de tenê têgehiştin e yan tiştên din jî hene?

Di vî warî de mêtodên nû vê peywendiyê şîrove dikin. Li gorî mêtodan, ew xuya ye, ku peywendiya di navbera ziman û zaran de ne tenê têgehiştin e, belkî girêdayî gelek biwarên din e jî, mîna polîtîk, aborî, kultur û ...hwd. Mînaka zimanên Norweçî, Swêdî û Danmarkî li vir mînakeke pir bimana ye. Têgehiştin di navbera van zimanan de pir e, lê ew wekî zimanên cuda tînen hesabandin. Di eynî demê de, hinek zarê Germeî hene, ku wekî Zazakî û Kurdiya Bakurî têgehiştin di navbera wan de kêm yan tune ye, lê ew tev bi zimanê Almanî wekî yek ziman tînen hesabandin. Di demekî de, zimanê Almanî bi xwe gelek nêzî zimanên Skandînavî ye, lê zimanê Almanî û zimanên Skandînavî wekî zimanên cuda tînen hesabandin (Chambers & Trudgill, 2004: 3-4). Bi manayekî din, eger bingeha dabeşkirina zarên zimanên dinê bi vî rengî be, çima destûr û yasaya dabeşkirina zimanê Kurdî gerek cuda be?

Bi têgehiştina nû ya di dinê de, mirov dibe endamê komekê, eger ew mirov bi xwe bixwaze. Herwiha, eger mirov li gorî hemû aliyên jiyane endamê komekê be, lê bi xwe nexwaze, êdî nabe

endamê vê civakê (Anderson, 1999). Bi vî rengî, hem Zaza û hem Hewramî û Goran, di civaka Kurdî de roleke girîng dilîzin. Li gorî nerîna Kurdan, ew komeke sereke ya komelgeha Kurdî ne (Hassanpour, 1993: 120). Xebatên kesayetiyên mina Şêx Se'îdê Pîran, Selahattin Demirtaş, Azad Hewramî û Yilmaz Guney belgeyên gotina me ne, ku hertim rola Zaza û Hewramîyan di nav civaka Kurdî de xuya ye. Ew teorî û heqîqeta komelgeha Kurdî, tev zara Goranî-Zazakî dixin nav zimanê Kurdî û em jî li vir vê rastiyê qebûl dikin. Di dîrokê de jî dema ku dîroknvîsê mezin, Şerefhanê Bedlîsî behsa Kurdan dike, Zazayan di nav şaxa Goranan de dihesbîne û dinvîse; Çar grupa Kurdan hene, ew jî Kurmanc, Lor, Kelhûr û Goran (Şerefhanê Bedlîsî, 2014, r.62). Kurmancên serdema Şerefhan îro bûne du grûpên serbixwe. Ji aliyê zimannasî ve, ew bi zarên Kurdiya Bakurî û Kurdiya Navendî tînan nasîn, zara Kelhûran zêdetir wekî Kurdiya Başurî tê binavkirin, ku hinek jî Loran jî tevî vê grûpê bûne. Mixabin, Lorên din bi bandora mezheba Şi'îzîmê êdî xwe wekî Kurd nahesbînin. Zara Goranan jî wek Goranî yan Zazakî-Goranî tê nasîn.

Ji ber vê yekê, em dabeşkirina zimanewanê Kurd; Fu'ad Heme Xurşîd ji bo zarên Kurdî bi guhertineke kêr erê dikin. Heme Xurşîd zimanê Kurdî ji bo çar zarên sereke dabeş dike, Kurmanciya Bakurî, Kurmanciya Navendî, Kurmanciya Başurî, Goranî (2008). Ew jî ne gelek cuda ye ji parvekirina Cafer Sheyholislami ku zimanê Kurdî ji bo pênc zaran dabeş kiriye û Goranî û Zazakî wekî zarên serbixwe di nav zimanê Kurdî de hesabandiyê (2015: 31-36). Lê ez dîsa Goranî û Zazakî pêkve girê didim, çimkî ji aliyê dengsazî û peyvسازیyê ve, ew du şêwaz zêde dişibin hev.

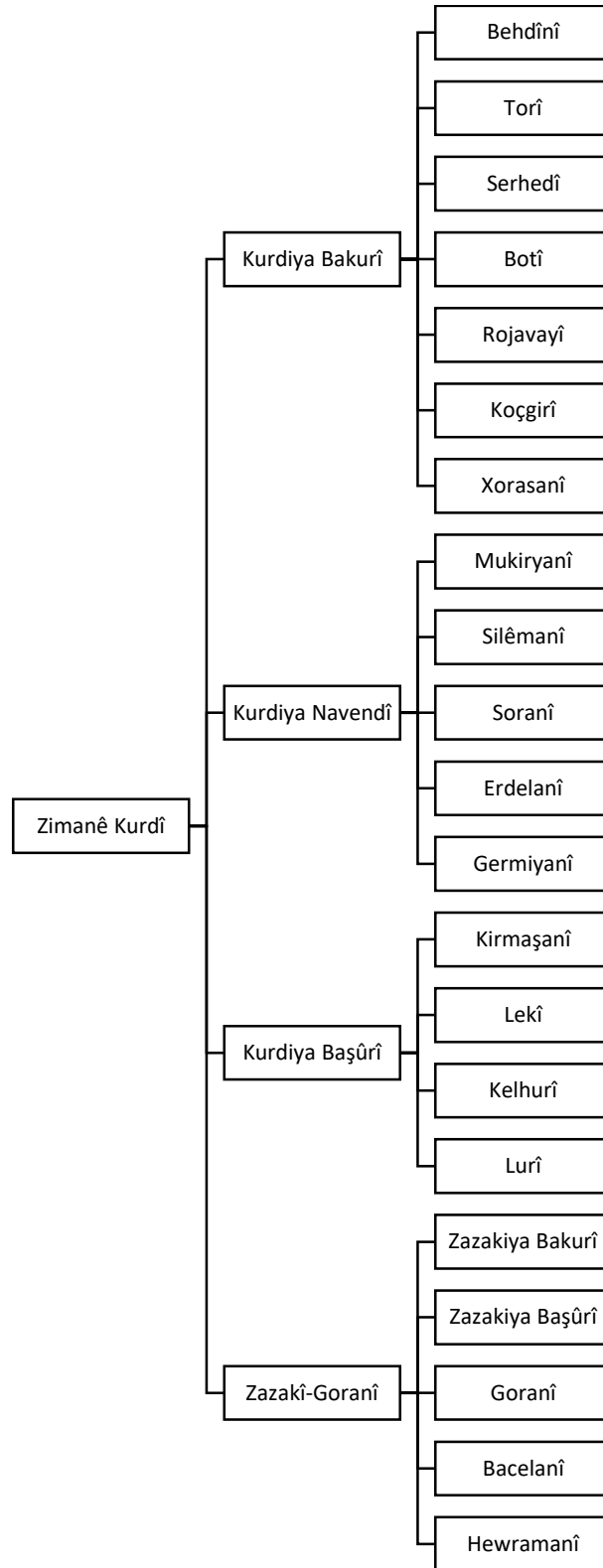
Nerîna min derbarê zarên zimanê Kurdî de di vê hêlkariya jêr de xuya dibe. Herwiha min devokên sereke yê her zarekê diyar kiriye, lê dibe nerînên cuda derbareyê devokan de hebe. Wekî mînak, devokên Koçgirî û Kurmancên Dêrsîmê zêde dişibin hev. Hinek lêkoler, wan wekî du devokên cuda dihesbînin, hinek jî dikin yek devok. Minakên Koyî, Hewlêrî û Soranî jî her bi vî rengî ye. Di dîroka Kurdan de, kesê yekem, ku behsa devokên Kurdî dike, helbestvan û nivîskarê mezinê Kurdan Ehmedê Xanî ye. Ew dibêje:

Bohtî û Mihemmedî û Silivî

Hin le'î û hinek ji zêr û zîvî (Xanî, 2017, r.468).

Xanî di helbesta xwe de navê sê devokên Kurmancî wekî mînak ji bo hemî devokên Kurdî tîne û dibêje ku ew şêwazên Kurdî tev wekî gewher û zêr û zîv in.

Ji bo zaniyariyên zêdetir li ser zar û devokên Kurdî, li hêlkariya jimare (3) binêre:

Hêlkariya 3: Zar û devokên zimanê Kurdî

Mijara zaran di hemû zimanên dinê de heye. Ew mijar jî zêdetir girêdayî nasname û netewebûnê ye. Pirsgirêka Kurdî ji zimanên din cuda ye, çimkî Kurdistan welatekî bindest e. Ji ber vê yekê, Kurd nebûne xudanê zimanekî hevpar û sitandard. Li başûrê Kurdistanê, bi awayekî neresmî, zarê Kurdiya Navendî bûye zimanekî sitandard ji bo karûbarê dewlet, xwendin û mêdiyayê.

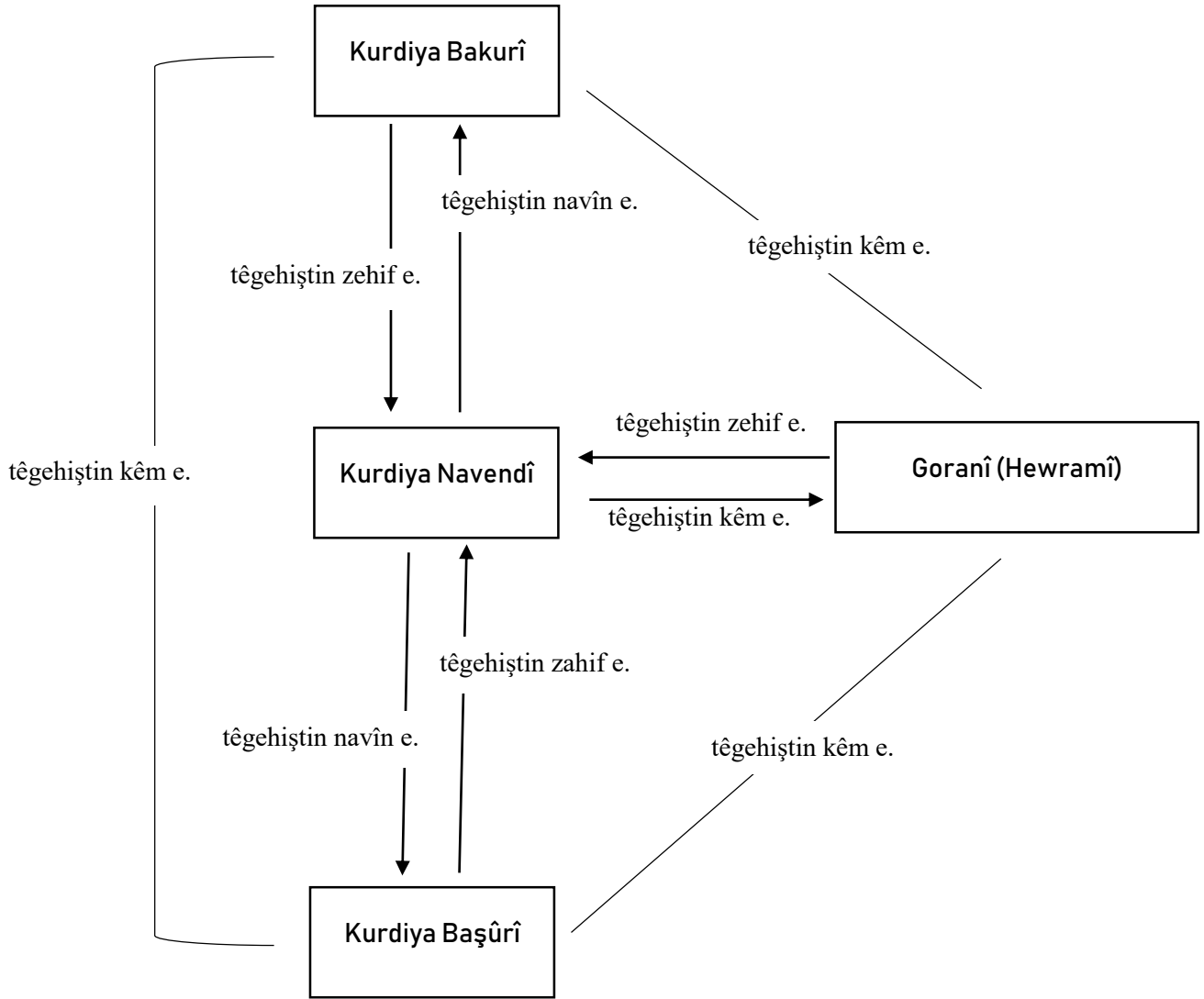
Ligel Kurdiya Navendî zarên din jî tîn bikaranîn û di van salên dawî de, xelkê parêzgeha Duhokê xwestin bi zarê Kurdiya Bakurî – devoka Behdîni perwerdehiya xwe bibînin. Bi awayekî fermî rêk bi wan hat dan (Khalid, 2013). Lê, biryara xwendin bi zarê xwe li Duhokê, pirsgirêkeke mezin ji bo Kurdiya Bakurî çêkiriye û ji bo miletî jî bûye zehmetî. Çimkî, li Behdînan devoka Badîni tîn xwendin. Di nav Kurdiya Bakurî de jî, devokeke din bi sitandard bûye, ku gelek caran wekî “Kurdiya akadêmîk” tîn binavkirin. Ew jî, li gelek deveran û diyasporayê, cihê xwe girtiye û bi tîpên Latîni tîn nivîsandin û li rojavayê Kurdistanê bûye zimanê rêveberiyê jî. Eger rewşa herêma Behdînan bi vî awayî bimeşe, Kurdiya Bakurî di nav xwe de dibe du zarên cuda. Di dawiyê de, ew lihevnekirin pêgeha Kurdî di nav zimanan de û Kurdiya Bakurî li hemberî zarên din, bi taybet Kurdiya Navendî lawaztir dike.

Ji bo têgehiştin li fermîbûna zarê Kurdiya Navendî û bandora vî zarî li ser zarên din û destnîşankirina têgehiştina di nav zarên Kurdî de, me rapirsiyek di nav xwendekarên zanîngehê de belav kir. Di rapirsîya me de di nav xwendekarên Zanîngeha Koya de, beşdarbûn û zaniyariyên kesên beşdarbûyî bi vî rengî bû:

Xiştîya 3: zaniyariyên kesî

Jimara beşdaran	100 xwendekarên zanko, temen (18-30)			
Zayend	43% mêr		57% jin	
Zimanê dayikê	98% Kurdî		2% zimanên din	
Zarên zimanê Kurdî	Kurdiya Bakurî 8%	Kurdiya Navendî 78%	Kurdiya Başûrî 7%	Goranî (Hewramî) 7%

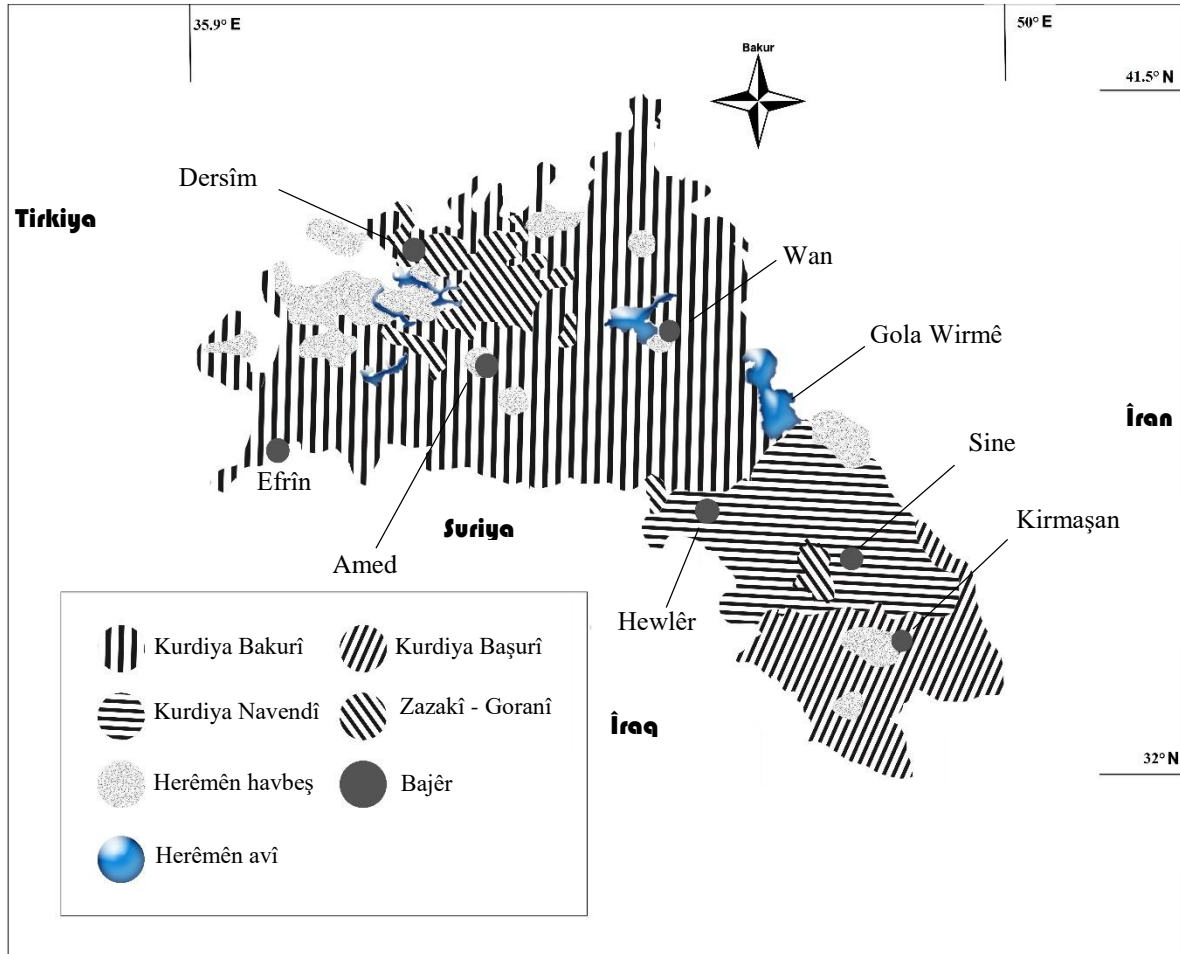
Derbarê têgehiştina zarên Kurdî, me çend pirs li xwendekaran kiribû. Ji bo hemî zarên Kurdî me elifbaya Erebî, ku elifbaya fermî ya Herêma Kurdistanê ye, bi kar anî. Ew jî bi mebesta derneketina pirsgirêkên elifbayê bû. Me sê rêje ji bo têgehiştina di navbera zarên Kurdî de diyar kir. Encam nîşan dide ku tevahiya xwendekarên Kurd ên di zanîngeha Koya de, Kurdiya Navendî bi asteke pêşketî dizanin. Axêwerên zarê Kurdiya Navendî jî, têgehiştineke navîn ji bo zarên Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî heye. Lê asta têgehiştinê di navbera Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî, Kurdiya Navendî ji bo Goranî, Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî li gel Goranî, kêr e. Bi palpiştîya vî rapirsîyê, min modêlek ava kir ji bo diyarkirina asta têgehiştinê di navbera zarên Kurdî de. Ji bo zaniyariya zêdetir li hêlkariya (4) binêre:

Hêlkariya 4: têgehiştin di navbera axêwerên zarên Kurdi di nav xwendekarên zanîngeha Koya de

Gelek hokar hene ji bo derketina vê encamê, mîna bandora polîtîka, mêdya, perwerde, abûrî û gelek hokarên din, ku axêwerên zarên din ji bo Kurdiya Navendî dikşînin. Lê ew palner ji bo axêwerên Kurdiya Navendî kêmtir e, seba hînê zarê Goranî bibin, wekî mînak. Herwiha, dibe ku ev encam li bajarekî mîna Helebce yan Sineyê biguhere, çimkî li wir civaka Hewramî û Kurdiya Navendî di nav hevdu de ne. Lê ew Hewramiyên ku hatine Koyeyê, naçar mane zarê fermî hîn bibin. Di demekî de xwendekarên din ne naçarin zarê ewên mêvan hîn bibin. Ew tişt ji bo peywendiya navbera zarên Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî de jî rast e. Ew du zar peywendiyên bihêz li gel Kurdiya Navendî heye, lê ew peywendî di navbera wan de kêmtir e. Hokarên erdnîgarî û deselat jî di vî warî de roleke girîng dilîze. Di navbera Duhok û Xaneqînê de zêdetir li 400 kîlometir heye (Nexşeya Googlê, 2019). Lê her du Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî cîranên Kurdiya Navendî ne. Bi vî rengî herêma hevbeşa berdewamiya zarî di navbera wan de çêbûye, ku têgehiştinê zêde dike (Khalid, 2015: 36). Lê ew herêm di navbera Kurdiya Bakurî û Kurdiya Başûrî, Kurdiya Bakurî û Goranî 'Hewramî', Goranî 'Hewramî' û Kurdiya Başûrî di herêma Kurdistanê de tune ye. Bi mifadîtin li nexşe û şîroveyan berê (Ethnologue, 2019; Haig & Öpengin, 2015; Hassanpour, 1993; Khalid, 2015; Khalid, 2013; Sheyholislami,

2015; Heme Xurşîd, 2008) û dîtina kêmasiyan, min nexşeyek ji bo Kurdî nexîşand, ku zarên zimanê Kurdî di nav axa Kurdistanê de nîşan dide. Kurdî di derveyê Kurdistanê jî, li Xorasanê, navenda Anatoliyayê, Urdunê, hinek welatên Yekêtiya Soviyetê berê, Îsraîlê û diasporayê tê bikaranîn. Ji bo zaniyariyên zêdetir binêre nexşeya dabeşkirina zarên Kurdî:

Nexşe: Dabeşbuna zarên Kurdî di nav axa Kurdistanê de.

Di encamên me de, têgehiştina di navbera xwendekarên Kurd de, bi berawird bi vekolînên berê, hinekî zêde bûye. Mînak li gorî wan, têgehiştina di navbera axêwerên Kurdiya Bakurî û Kurdiya Navendî de kêm e (Haig & Öpengin, 2015: 247), lê li cem me navîn e. Hokara van nerînên cuda gelek in. Beşdarên me xwendekarên zankoyê ne û hevalên wan li bajarên cor bi cor hene, ji zarokiya xwe heta zanîngehê bi kurdî perwerdehî dîtine. Herwiha, mêdyaya û torên civakî îro li başûrê Kurdistanê roleke erênî dilîzin. Di demekî de, rola mêdyaya Kurdî li parçeyên din ên Kurdistanê kêmtir e û mêdyaya nekurdî cihê Kurdî girtiye, minak di nav Kurdên Tirkîyayê de (Opengin, 2011: 146). Ew encam jî, guhertineke girîng e û gerek kar li ser wê bihête kirin ji bo zêdekirina têkelî di navbera ciwanên Kurd de.

1. Elifbayên zimanê Kurdî

Di dema em behsa ziman û perwerdeyê dikin, berî her tiştek çavê me diçe ser elifbaya ziman. Çimkî mirov bi rêka elifbayê dikarin binivîsin, perwerdeyê bibînin yan zimanên nû hîn bibin. Elifba jixwe ne ziman e, lê çawaniya xêzkirina ziman e (Saussure, 1998). Li gorî mêtoda Saussure, em dikarin wiha şîroveya vî halê heyî bikin; Kurdên Başûr û Rojhelat hêsantir hînî Farsî û Erebi dibin, lê hînbûna eynî zimanan ji bo Kurdên Bakur zehmet e. Çimkî şêwaza xêzkirina wan cuda ye.

Heta niha elifbayeke hevbeş di nav Kurdan de ji bo nivîsandina Kurdî tune ye. Ew jî bandoreke mezin a nerênî li ser zimanê Kurdî kiriye û bûye pirsgirêkeke aloz, ku çareserkirina wê jî aloz e. Cudahiya elifba û cudahiya astên din ên zimanî, bi taybet di navbera Kurdiya Bakurî û Kurdiya Navendî de, bûne sedema lawazbûna têgehiştinê (Haig & Öpengin, 2015: 247). Îro Kurd ji bo nivîsandina zimanê xwe sê elifbayên cuda bi kar tînin, ku du ji wan sereke ne (Sheyholislami, 2015: 36):

Yekem, elifbaya Erebiya çêkirî, ku Kurdên Başûr û Rojhelat bi fireyî bi kar tînin. Ew elifba zêdetir ji bo nivîsandina Kurdiya Navendî, Kurdiya Başurî û Hewramî tê bikaranîn. Herwiha, di parêzgeha Dihokê jî, ku bi Kurdiya Bakur - Behdînî dinivîsin, dîsa elifbaya Erebiya çêkirî tê bikaranîn. Ew elifba bi berawird bi elifbayên din zêde pêş ketiye û bi hezaran pirtûk bi vê elifbayê hatine çapkirin. Herwiha, di nav Kurdan de dîroka wê heye û nivîskarên edebiyata Kurdiya klasîk, tev elifbayeke nêzî vê elifbayê bi kar anîne, minak Melayê Cizîrî, Nalî, Mestûrey Erdelanî û ...hwd. Sheyholislami koka wê digihîne sedsala 15an, lê di sedsala borî de li gorî fonetîka kurdî hatiye sererastkirin (2015: 36).

Duyem, tîpên Latînî, ku ji aliyê Kurdên bakurê Kurdistanê, Kurdên rojavayê Kurdistanê tê bikaranîn. Li gel derketina komarê Tirkiya û şikist anîna Kurdan piştî Şerê Cîhanê yê Yekem, êdî zimanê Kurdî rûberûyê qedexeyê hat, bi taybet zarên Kurdiya Bakurî û Zazakî. Deselatdarên Tirkî bi her rengî li hemberî elifbaya Osmanî di zimanê xwe de û zimanê Kurdî jî der ketin. Êdî Kurd naçar man xwe li gel rewşa nû ya welatê dagîrker biguncênin. Celadet Alî Bedirxan di sala 1932yan de, li kovara *Hawarê* bingeha tîpên Latînî ji bo Kurdî pejirand (Cewerî, 1998). Tîpên Latînî ji bo Kurdên Bakur pir girîng e. Çimkî ev elifba pir nêzî elifbaya Tirkî ye, wê jî aliyê xwendekarên Kurd kir, heta bi rêka elifbaya fermî ya dewletê xizmeta zimanê xwe bikin. Herçiqas ev şêwaza nivîsê nêzî Tirkî ye, lê Tirk hertim li hemberî Kurdiya Latînî derketine û ji bo çend salan tîpên 'Q, X, W' hatin qedexekirin. Çimkî ew tîp di Tirkî de tune ne (Aslan, 2009: 14).

Sêyem, elifbaya Kirîlî ye (Sheyholislami, 2015). Elifbaya Kirîlî ku ji aliyê zimanê Rusî ve bi kar tê, ji aliyê Kurdên Yekêtiya Soviyetê jî bi fireyî ji bo nivîsandina Kurdî dihat bikaranîn. Lê belê, di serdema niha de, Kurdên Rusya jî ku zêdetir bi Kurdiya Bakurî diaxivin, tîpên Latînî bi kar tînin.

Di vî warî de, bi giştî Kurdên Başûr û Rojhelat zêdetir amade ne ji bo qebûlkirina Latînî û di mêdya, jiyana û nivîsê de bi fireyî Latînî bi kar tînin û xwe hîn dikin. Di nav rewşenbîrên Başûr de, hin kes hene, ku palpiştiya guhertina elifbaya Erebi ya çêkirî di Kurdiya Navendî de ji bo Latînî dikin (Sheyholislami, 2015: 36-37). Lê ew amadeyî di nav Kurdên Bakur de tune ye. Jimareke kêr ji Kurdên Bakur elifbaya Kurdiya Navendî dizanin. Dibe hokara vê jî xweseriya

Başûr be. Çimkî ew zêdetir dikarin derbarê zimanê Kurdî biryar bidin, lê derfeta Bakur gelek kêr yan tune ye. Tiştî balkêş li vir, biryara Kurdên Rojava ye ji bo bi kar anîna tîpên Latînî. Niha, tenê ew, elifbaya dewleta navendî ya xwe (Sûriya) bi kar naynin.

Encam

Piştî şîrovekirina çavkaniyên berê û belavkirina rapirsî di nav xwendekarên zanîngeha Koya, gelek encam derketin. Li gorî encamên vê lêkolînê, zimanê Kurdî yek ji zimanên Hînd û Ewropî ye û nêzîkatiyeke berfireh ligel zimanên din ên vê malbatê de heye, bi taybet ligel kom-zimanên Îranî. Zimanê Kurdî li çar zarên sereke pêk tê; Kurdiya Bakurî, Kurdiya Navendî, Kurdiya Başurî û Zazakî-Goranî. Têgehiştina di navbera zarên Kurdî de li cihekî ji bo cihekî din diguhere. Lê ew tev wekî zarên zimanê Kurdî dimînin. Ew jî ne tenê girêdayî encamên zimanewanî ye, belkî civaka Kurdî wekî Kurd difikire û heta îro ew raman didome. Minakên wisa di dinê de hene û ne tenê taybet e bi zimanê Kurdî.

Ji bo parastina zimanê Kurdî, gerek Kurd li hemî zarên xwe xwedî derbikevin. Lê pêwîstiya Kurdan bi zerekî hevpar jî heye, wekî hemî zimanên dinê. Ji bo vê yekê jî planeke zimanî ya demdirêj lazim e. Di vî warî de, gerek her du deselatên kurdî yên Herêma Kurdistanê û Kurdistanê Rojava roleke dîrokî bilîzin. Ew dikarin bandora xwe li ser her du parçeyên bindest, bakur û rojhelata Kurdistanê çêbikin. Çareseriya destpêkî jî, gerek çareserkirina elifbaya Kurdî be. Herwiha, gerek di plana zimanê Kurdî de, pişt bi herêmên hevbeş di navbera zarên Kurdî de bê bestin. Teqez ev li ser wekyekiyên bîr kirin, ne ku cudahî bîr zêdekirin.

Zanîngeha Koya mînakeke baş e di vî warî de. Ew vekolîn bi me dide hînkirin, ku eger tîkelî di navbera ciwanên Kurdan de hebe, pîrsgirêka têgehiştinê namîne. Êdî herkes dikare bi zarê xwe bi axive û hevdu jî tê bigehin. Di encamê de, ziman jî ber bi standardbûneke qebûlkerî diçe.

Di mijara zarên zimanê Kurdî de, tiştêkî zanistî û girîng heye, ku gerek her kes bizane. Xwendin û perwerde bi zimanê dayikê mafê her kesekî ye di dinê de. Kurd jî ji bo vê yekê dixebitin. Lê xwendin bi zar û devokan li çî derî dinê de ne maf e. Mînaka wisa li dinê de tune ye, ku her kes zimanê gundê xwe, bajar û bajarokê xwe perwerdeyê bibîne.

Çavkanî

Anderson, B. (1999). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. (R. edition, Ed.) London ; New York : Verso: British Library cataloguing in publication data.

Aslan, S. (2009). *Incoherent State: The Controversy over Kurdish Naming in Turkey*. *European Journal of Turkish Studies*, 10, 1-20.

Baldi, P., & Cuzzolin, P. (2015). *Indo-European Languages*. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 820-827.

Cewerî, F. (1998). *Kovara Hawar, 1, Hejmar 1-23 (1932-1933)*. Stockholm: Nûdem.

Chambers, J. K., & Trudgill, P. (2004). *Dialectology*. (2. Edition, Ed.) Cambridge: Cambridge University Press.

Ethnologue. (2019, August 1). *Ethnologue*. Retrieved from <https://www.ethnologue.com/>

Nexşeya Googlê (2019). *Nexşeya Googlê*. Retrieved from <https://www.google.com/maps>

Haig, G., & Öpengin, E. (2015). *Gender in Kurdish Structural and socio-cultural dimensions*. In M. Hellinger, & H. Motschenbacher, *Gender Across Languages* (pp. 247-276). John Benjamins.

Hassanpour, A. (1993). *Kurdish Studies: Orientalist, Positivist, and Critical Approaches: Review Essay Kurdish Ethnonationalism by Nader Entessar*. *The Middle east Journal*, 47(1), 119-122.

Khalid, H. S. (2013). *The language and politics of Iraçî Kurdistan*. Exeter: Master thesis.

Khalid, H. S. (2015). *Kurdish dialect continuum, as a standardization solution*. *International Journal of Kurdish Studies*, 1(1), 27-39.

Bedlîsî, Ş. (2014). *Şerefname -Dîroka Kurdistanê. wergera Kurmancî: Ziya Avcı*. Stembul: Azad.

Öpengin, E. (2011). *Rewşa Kurdiya sosyolenguîstîk li Tirkîyeyê*. Stembul: Avesta.

Saussure, F. d. (1998). *Course in General Linguistics*. (R. Harris, Trans.) Open Court.

Sheyholislami, J. (2015). *Language varieties of the Kurds. The Kurds: History–Religion–Language–Politics*, 30-52.

Xanî, E. (2017). *Mem û Zîn. Komkirin û amadekirin: Şamîl Esgerov; Mehmet Kaplan; Huseyn Şemrexî*. Stembul: Nûbihar.

اسماعیل، ز. ب. (۱۹۷۷) *تاریخ اللغة الكردية*. بغداد: مطبعة الحوادث.

حههه-خورشید، ف. (۲۰۰۸) *زمانی کوردی و دیالیکتهکانی شیکردنهوهیهکی جوگرافیایی*. سلیمانی: دهزگای چاپ و پهخشنی سهردهم.